

САМАБЫТНЫЯ ІМЁНЫ І ПРОЗВІШЧЫ ПЕРСАНАЖАЎ У ТВОРАХ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Ігнацёнак П.В., Абібак Д.А.

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Албут А.А. – старшы выкладчык

У артыкуле разглядаюцца самабытныя беларускія ўласныя імёны і прозвішчы ў трох творах Уладзіміра Караткевіча: «Каласы пад сярпом тваім», «Чорны замак Альшанскі», «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні». Аналізуецца антрапанімічная сістэма гэтых твораў, выяўляецца сувязь паміж намінацыяй персанажаў і гісторыка-культурным кантэкстам.

Антрапанімія – раздзел анамастыкі, які вывучае ўласныя імёны людзей: асабовыя імёны, прозвішчы, мянушкі. У мастацкай літаратуры ўласныя імёны персанажаў выконваюць асаблівую ролю: яны не толькі ідэнтыфікуюць герояў, але і нясуць значную семантычную і стылістычную нагрузку, адлюстроўваюць гістарычную эпоху, сацыяльнае становішча і нацыянальны характар. У беларусістыцы ў прыватнасці і ў лінгвістычнай навуцы ў цэлым кірунак анамастыкі добра распрацаваны, і ў нашым даследаванні мы абапарыліся на навуковыя публікацыі [1–6].

Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч (1930–1984) – адзін з самых вядомых беларускіх пісьменнікаў XX ст. Яго творы вызначаюцца ўважлівым стаўленнем да нацыянальнай спадчыны, у тым ліку да моўнай, а ўласныя імёны персанажаў з'яўляюцца важным элементам мастацкай сістэмы пісьменніка. Мэта дадзенага даследавання – выявіць і прааналізаваць самабытныя беларускія імёны і прозвішчы ў трох

выбранных творах У. Караткевіча. Матэрыялам даследавання паслужылі раманы «Каласы пад сярпом тваім», «Чорны замак Альшанскі» і «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» [7].

Раман «Каласы пад сярпом тваім» прысвечаны падзеям перад паўстаннем 1863 г. Дзеянне адбываецца ў шляхецкім асяроддзі Беларусі, таму антрапанімікон твора адлюстроўвае характэрнае для таго часу спалучэнне беларускіх, польскіх і рускіх іменных форм.

Галоўны герой – Алесь Юр’евіч Загорскі. Імя *Алесь* – народная беларуская форма імя Аляксандр (грэч. «абаронца людзей»). Выкарыстанне менавіта гэтай формы падкрэслівае сувязь героя з народам, яго беларускую нацыянальную самасвядомасць, нягледзячы на шляхецкае паходжанне. Прозвішча *Загорскі* ўтворана паводле тапанімічнай мадэлі, тыповай для беларускай шляхты: фармант *-скі* далучаецца да геаграфічнай назвы. Гэта замацоўвае сувязь роду з канкрэтнай беларускай зямлёй. Іншыя персанажы рамана таксама носяць самабытныя беларускія імёны: *Майка* (народная форма імя Марыя), *Кастусь* (народная форма імя Канстанцін). Выбар гэтых форм не выпадковы: праз іх Караткевіч падкрэслівае сувязь сваіх герояў з народнай традыцыяй. Прадстаўнікі рускай адміністрацыі і ворагі беларускага народа ў рамане звяртаюцца да герояў па-руску, выкарыстоўваючы кананічныя формы імёнаў – *Александр*, *Константин*. Гэта стварае дыстанцыю, падкрэслівае чужароднасць улады. Такім чынам, форма імені становіцца ў Караткевіча маркерам «свой – чужы».

Раман «Чорны замак Альшанскі» спалучае дэтэктыўны сюжэт з гістарычнай рэтраспекцыяй. Гэта абумоўлівае наяўнасць у творы двух антрапанімічных пластоў: сучаснага і сярэднявечнага. Галоўны герой – Антон Косміч, гісторык. Імя *Антон* – народная беларуская форма лацінскага Антоній, якая здаўна ўжывалася на беларускіх землях. Прозвішча *Косміч* утворана ад апелятыва *космы* (пасмы валасоў) і мае выразны народна-беларускі характар дзякуючы пашыранай ў беларускіх прозвішчах фіналі. Сярэднявечны пласт антрапанімікону рамана прадстаўлены імёнамі і прозвішчамі, якія знаходзяцца Космічам у ходзе расследавання. Прозвішча *Альшанскі*, якое дало назву раману, утворана ад тапоніма Альшаны (ад «алёс, альха» – вольха). Гэта адзін з самых паэтычных тапанімічных антрапонімаў у творчасці Уладзіміра Караткевіча.

Раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» вылучаецца гратэскавым характарам і прытчывай структурай. Антрапанімікон твора надзвычай багаты і разнастайны: ён ахоплівае і простанародны люд, і прадстаўнікоў царквы і ўлады, і беларускіх асветнікаў. Пры гэтым выбар імёнаў і прозвішчаў цесна звязаны з ідэйнай задумай аўтара. Сюжэт разгортваецца ў Беларусі XVI ст. і прысвечаны вандроўкам Юрася Братчыка, простага чалавека, які выдае сябе за Хрыста. Імя *Юрась* з’яўляецца народнай беларускай формай імя Георгій. Гэта адна з найбольш самабытных беларускіх іменных форм, якая адрозніваецца як ад рускага *Юрий*, так і ад польскага *Jerzy*. Прозвішча *Братчык* утворана ад слова *брат* з дапамогай суфікса *-чык*, характэрнага для беларускага словаўтварэння. Такая намінацыя нясе выразную сацыяльную семантыку: герой – чалавек з народа, «брат» для ўсіх простых людзей. Характэрна, што сам герой усклікае пры сустрэчы з народным заступнікам: «Братка! Чаго ж ты раней не прыйшоў?». І гэты зварот «Братка» перагукваецца з яго прозвішчам Братчык, падкрэсліваючы сэнсавую сувязь антрапоніма з характарам героя. Таксама адзначым, што ў назойніка *братчык* ёсць значэнне «член брацтва, манах».

Асобную і надзвычай цікавую групу складаюць «гаваркія» прозвішчы прадстаўнікоў царкоўнай улады. Кардынал Лотр: слова *лотр* у народнай мове азначае «круцель, падлюга, нягоднік». Дамініканец Фларыян Басяцкі: прозвішча ўтворана ад *басяк* і выражае адмоўны, здзеклівы сэнс. Як адзначае сам аўтар у рамане, «у іх і прозвішчы адпаведныя» – і гэта свядомы мастацкі прыём: праз прозвішча Уладзімір Караткевіч дае маральную ацэнку персанажу яшчэ да таго, як апісвае яго ўчынкi.

На аснове аналізу антрапанімікону трох твораў можна вылучыць чатыры асноўныя тыпы прозвішчаў у творчасці Уладзіміра Караткевіча.

Першы тып – тапанімічныя прозвішчы: *Загорскі*, *Альшанскі*, *Каліноўскі*. Гэта найбольш пашыраны тып у беларускім шляхецкім антрапаніміконе. Фармант *-скі / -цкі* далучаецца да назвы мясцовасці і ўзнікае прозвішча, якое замацоўвае сувязь роду з канкрэтным краем.

Другі тып – народна-матываваныя характарыстычныя прозвішчы, утвораны ад апелятываў з яскравай станоўчай семантыкай: *Братчык* (еднасць з народам), *Роскаш* (задавальненне, весялосць), *Вястун* (нясе навіны, пасланец). Такія прозвішчы тыповы для станоўчых персанажаў з простага народа.

Трэці тып – «гаваркія» прозвішчы з негатыўнай семантыкай, якія могуць характарызаваць адмоўных персанажаў або падкрэсліваць асобныя якасці герояў. Гэта найбольш арыгінальны і самабытны тып у творчасці У. Караткевіча. *Лотр* – «круцель, падлюга»; *Басяцкі* – ад «басяк»; палкоўнік міліцыі Шчука – ад назойніка са значэннем «драпежная рыба». Письменнік свядома выкарыстоўвае гэты прыём, каб праз прозвішча даць ацэнку персанажу.

Чацвёрты тып – гістарычныя прозвішчы рэальных асоб: *Каліноўскі, Сразнеўскі, Шаўчэнка*. Уключэнне рэальных гістарычных асоб з іх сапраўднымі прозвішчамі стварае эфект дакументальнасці і замацоўвае сувязь мастацкага свету з рэальнай гісторыяй Беларусі.

Праведзены аналіз антрапанімікону трох твораў Уладзіміра Караткевіча пацвярджае, што ўласныя імёны і прозвішчы з'яўляюцца арганічнай і шматфункцыянальнай часткай мастацкай сістэмы пісьменніка. Па-першае, У. Караткевіч свядома аддае перавагу народным беларускім формам імёнаў перад кананічнымі, падкрэсліваючы тым самым нацыянальную самабытнасць сваіх герояў і іх непарыўную сувязь з беларускім народам і яго культурнай традыцыяй. Па-другое, антрапонімы ў творах У. Караткевіча валодаюць моцным прагматычным патэнцыялам: форма звароту служыць тонкім маркерам міжасобасных адносін. Па-трэцяе, антрапанімікон У. Караткевіча выконвае ў тэксце пяць функцый: характарыстычную, прагматычную, гістарычна-лакалізавальную, нацыянальна-ідэнтыфікацыйную і сацыяльную. Гэта сведчыць аб выключнай мастацкай дасканаласці антрапанімікону пісьменніка.

Такім чынам, самабытнасць імёнаў і прозвішчаў у творчасці Уладзіміра Караткевіча – гэта не толькі мастацкі прыём, але і праява глыбокай павагі пісьменніка да беларускай нацыянальнай культуры і гісторыі, яго свядомага імкнення адрадыць і захаваць нацыянальную мову і традыцыі.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мн. : Навука і тэхніка, 1966. – 326 с.
2. Бут-Гусаім, С. Ф. Нацыянальна-культурная адметнасць антрапанімікону гістарычнай прозы берасцейскіх пісьменнікаў / С. Ф. Бут-Гусаім // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. – 2013. – № 2. – С. 5–14.
3. Гапоненка, І. А. Беларуская анамастычная сітуацыя XIX стагоддзя / І. А. Гапоненка // Спадчына Івана Насовіча і беларускае мовазнаўства : матэр. навук. чытанняў, прысвеч. 220-годдзю з дня нарадж. І. І. Насовіча, Мінск, 18 лютага 2008 г. / адк. рэд. М. Р. Прыгодзіч. – Мн. : Права і эканоміка, 2008. – С. 84-89.
4. Зуева, І. М. Антрапонім у сацыяльна-культурным кантэксце мастацкага твора (на матэрыяле творчасці У. Караткевіча) / І. М. Зуева // Русский язык в изменяющемся мире : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 30–31 марта 1999 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол. П. П. Шуба [и др.]. – Мн. : БГУ, 2000. – С. 70–73.
5. Карпенко, М. В. Функции литературной антропонимии / М. В. Карпенко // Русская антропонимика : сб. ст. – Одесса : Изд-во Одесск. ун-та, 1970. – С. 14–40.
6. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
7. Караткевіч, У. С. Збор твораў : у 25 т. / кір. выд. А. Верабей. – Мн. : Мастацкая літаратура, 2012–2023.